

IBRIS | We know books
STELIAN TĂNASE

ISTORIA CĂDERII REGIMURILOR COMUNISTE

CUANTIC

București, 2022

Cuprins

Cuvânt înainte	9
Capitolul I RULETA RUSEASCĂ	11
Capitolul II CRIZA POLONEZĂ	83
Capitolul III BALCANII	139
Capitolul IV FACTORUL GORBACIOV	175
Capitolul V 1989, ANUL MIRACOLULUI	263
Capitolul VI DESPĂRȚIREA DE TRECUT	453
Capitolul VII PEISAJ DUPĂ BĂTĂLIE	517
Capitolul VIII ULTIMUL PUCI	657
Index de nume	712

Capitolul I

RULETA RUSEASCĂ

„Ceea ce Lenin ratase cu revoluția lui mondială, ceea ce Stalin pierduse cu «războiul eliberator» putea foarte bine să-i reușească lui Brejnev cu destinderea lui.”

VLADIMIR BUKOVSKI

„Destinderea nu a fost un vis, a fost o capcană.”

JEAN-FRANÇOIS REVEL

La sfârșitul fiecărui an, presa e plină cu reportaje despre pregătirile de sărbători. Dar Crăciunul anului 1979 a avut pe prima pagină cu totul alte titluri și imagini: coloane de tancuri, drumuri pline de praf, comunicate de război, chipuri de soldați, cadavre. În centrul atenției, o țară aproape necunoscută, Afganistan. Harta o arată în sudul Turkmenistanului, Uzbekistanului și Tadjikistanului, la est de Iran și nord-vest de Pakistan, cu 2 000 de kilometri de graniță comună cu URSS. Știrile care au invadat agențiile de presă la 24 decembrie, ajunul Crăciunului, sunt alarmante. Coloane de tancuri venind din nord, de la baze situate în republicile sovietice, au intrat în Afganistan. Capitala țării, Kabul, este invadată de trupe aeropurtate care ocupă palatul prezidențial, stația de radio și televiziune. În total, 85 000 de oameni, șase divizii ale Armatei

Roșii. Președintele Hafizullah Amin este asasinat. În locul lui este instalat Babrak Karmal, un alt fidel al Moscovei. La 29 decembrie, guvernul sovietic dă o declarație prin care anunță că a fost invitat de guvernul afgan să-l protejeze împotriva contrarevoluției organizate de China, Pakistan și Statele Unite. Scopul acestora era să distrugă revoluția afgană, să instaleze baze militare la granița cu URSS, care să le înlocuiască pe cele pierdute în Iran, după căderea regimului șahișahului, aliat al Statelor Unite. Liderii de la Kremlin declară că se află în Afganistan pentru a apăra independența acestuia.

Povestea Afganistanului nu era nouă și era legată de ambiția Kremlinului de a implanta comunismul încă într-o țară. În anii '70, Brejnev a dus această politică contradictorie: pe de o parte a promovat destinderea cu Occidentul, pe de alta a dus campanii de cucerire în Lumea a Treia (Angola, Etiopia, Yemen, Nicaragua, Extremul Orient). Invazia Afganistanului a fost justificată de Kremlin și prin rațiuni de securitate – apărarea republicilor sudice de penetrația musulmană. Criza afgană era mai veche, ea a început în 1973, când regele a fost înlăturat de vărul său Daud, care a proclamat republica. Datorită intenției de a avea relații bune cu vecinul nordic, URSS, Daud a inclus în guvern comuniști. A fost începutul sfârșitului pentru regimul abia instalat. Între comuniști, două facțiuni erau în conflict: una moderată, *Parcham* („Steagul”), condusă de Babrak Karmal, și alta radicală, *Khalq* („Masele”), care refuza orice colaborare cu alte forțe politice, condusă de Mohamed Taraki. Moscova a mediat conflictul. Daud i-a înlăturat pe comuniști din guvern și a lansat o campanie împotriva lor cu intenția de a reorienta politica externă spre Occident. O criză acută a intervenit în 1978, când șeful unui ziar de stânga a fost asasinat. La Kabul au loc atunci demonstrații, urmate de arestarea liderilor comuniști. La 27 aprilie, o lovitură de palat organizată de ofițeri prosovietici

duce la uciderea lui Daud și la instalarea unui regim comunist, condus de șeful facțiunii radicale, Mohamed Taraki, avându-l ca adjunct pe liderul facțiunii moderate, Babrak Karmal. Pentru oficialii sovietici, lovitura este „revoluția din aprilie”. Cei doi lideri intră în conflict și pe fondul conflictelor etnico-tribale. Babrak Karmal pierde lupta pentru putere și este expediat ca ambasador la Praga. Rămas stăpân pe situație, Taraki trece la sovietizarea rapidă a Afganistanului (naționalizări, confiscarea pământului, campanie ateistă). Afganistanul, o țară tradiționalistă, cu puternice rețele tribale, profund religioasă, reacționează negativ la reformele de tip sovietic. Taraki declanșează represiunea. Brejnev și Taraki semnează un tratat de prietenie, identic cu cele semnate de URSS cu țările blocului sovietic. Odată cu aceasta, Afganistanul devine parte a sferei sovietice. Rezistența populației ia forme insurecționale. Adversarii regimului controlează două treimi din teritoriu. Tensiunile la vârf se ascut. Mohamed Taraki este asasinat în cadrul unui complot condus de vicepreședintele Afganistanului, Hafizullah Amin, la scurt timp după întoarcerea dintr-o vizită la Moscova. Amin intenționează să schimbe cursul politic, urmărind o înțelegere cu opoziția musulmană și o apropiere de Pakistan și SUA. Kremlinul privește răsturnarea situației de la Kabul cu mefiență, luând decizia de a nu pierde controlul asupra Afganistanului; invazia Armatei Roșii va fi riposta. La sfârșitul lunii decembrie, la trei luni de la asasinarea lui Taraki, trupe de desant aerian sunt parașutate la Kabul. Hafizullah Amin este asasinat. Se formează un nou guvern, condus de Babrak Karmal. El se obligă să restaureze libertățile religioase, să stopeze represiunea. Deținuții politici sunt eliberați. Situația seamănă cu intervenția sovietică de la Berlin, din 1953 și, mai ales, cu cea de la Budapesta, din 1956. Karmal este instalat de sovietici, ca și János Kádár, după ce aceștia au fost „invitați” de o „facțiune internaționalistă”. „Intervenția sovietică

a fost motivată în principal de voința ca o țară care intrase în «lagăr» să nu mai iasă.”¹

Răspunsul populației? În câteva luni, peste un milion de afgani părăsesc țara. Până în 1989, vor pleca, mai ales spre Pakistan, aproape patru milioane. Cei rămași opun o rezistență înversunată. La început, rezistența populației nu este luată în serios de niciunul dintre ocupanți, diplomați și jurnaliști. Lipsită de experiență, de armament, ea nu pare să aibă șanse în fața colosului sovietic. Destul de repede însă, rezistența ia amploare și provoacă mari pierderi Armatei Roșii.

Mitul invincibilității acesteia se năruie în fața câtorva mii de țărani analfabeți, care luptă aproape cu mâinile goale. Pentru URSS, Afganistanul echivalează cu expediția în Vietnam a SUA. Fiecare an în Afganistan costă URSS-ul 2-3 miliarde de dolari, într-o perioadă de declin radical al economiei sovietice. În ciuda propagandei oficiale, care răspândește imagini eroice cu privire la „misiunea eliberatoare” a Armatei Roșii, războiul e total nepopular. La asta au dus pierderile de vieți omenești, scurgerea de resurse materiale și financiare. Afganistanul este o expediție în tradiția cuceririlor teritoriale căreia URSS i-a rămas fidelă.

Secretul imperialismului comunist este acela că a rămas un imperialism teritorial [...]. Sovieticii și-au construit și continuă să-și construiască imperiul după formula mult mai sigură și verificată dintotdeauna a anexării pătratului proxim și a apropierei directe.²

Autorul acestor rânduri, J.-F. Revel, definește trei faze ale expansionismului sovietic. Prima, în 1939–1940, când anexează,

¹ Alain Fontaine, *Un seul lit pour deux rêves. Histoire de la «détente» 1962–1981*, Librairie Arthème Fayard, 1981, p. 503.

² Jean-François Revel, *Comment les démocraties finissent*, Grasset, 1983, p. 66.

În urma pactului Ribbentrop–Molotov, republicile baltice, estul Ucrainei, al Bielorusiei și al Poloniei, Basarabia, nordul Bucovinei și Finlanda meridională.

Nicio consultare a maselor, niciun referendum, niciun plebiscit nu a fost organizat, nu a existat nici măcar intenția de a-i întreba pe toți acești polonezi, lituanieni, estoni, letoni, români, slovaci, germani și alții dacă doresc sau nu să devină supuși sovietici.¹

A doua fază de expansiune a imperiului sovietic duce la apariția statelor-satelit est și central-europene. „Rețeta acestei forme de colonizare are la bază stabilirea în aparență a unei fațade de stat independent, stat încredințat unor autohtoni devotați, un soi de guvernatori de provincii [...], stare de fapt pe care acordurile de la Helsinki trebuiau, în 1975, să o transforme în stare de drept.”² A treia fază est declanșată după 1960. Țintele ei se află în Asia, în Orient, în America Centrală și în Africa. Procesul de înghițire a acestor state este următorul: „[...] trecerea țării de la rangul de «nealiniată» la cel de protectorat, apoi la cel de satelit, [...] pentru că în ochii lor, singurul imperialism serios constă în ocupația teritorială și prezența fizică”³.

Afganistanul este un exemplu. Ceea ce produce reflexul continuu de extindere teritorială, spune Revel⁴, cu un termen luat chiar din arsenalul sovietic, este, după cum comentează autorul cu ironie,

... frica de încercuire, [...] cea mai frumoasă farsă strategică a epocii moderne. Este evident că, odată cu lărgirea cercului frontierelor voastre, numărul popoarelor cu care intrați în contact este mai mare,

¹ *Ibidem*, p. 68.

² *Ibidem*, p. 69.

³ *Ibidem*, p. 70.

⁴ *Ibidem*, p. 77.

iar acestea constituie posibili factori de agresiune împotriva voastră. Cel mai simplu mod de a neutraliza un astfel de agresor este stabilirea în acea zonă a unei puteri aliate. [...] Gândind logic: singura cale ca frontierele Uniunii Sovietice să nu fie puse în pericol și să fie în deplină securitate este ca ele să nu mai existe sau, preferabil, ca teritoriul Uniunii Sovietice să coincidă cu cel al întregii planete.¹

Reacția internațională la invazie a fost promptă. La mijlocul lunii ianuarie, Adunarea Generală a ONU votează o rezoluție (118 voturi pentru, 18 contra, 18 abțineri) prin care cere retragerea imediată și necondiționată din Afganistan. Cauza acestei reacții neașteptat de dure a fost faptul că URSS a depășit granițele sferei sale de influență, trasate la Ialta și Potsdam. Până atunci, nimeni nu încălcase împărțirea la care s-a ajuns la sfârșitul ultimului război mondial. Când Armata Roșie a zdrobit revoltele de la Berlin (1953) și Budapesta (1956) sau reformele cehoslovace (1968), Occidentul, deși a protestat, nu a acționat. El a acceptat cele întâmplate. Rațiunea acestui comportament a fost că intervențiile Armatei Roșii se produsese în „zona sovietică”. În decembrie 1979, URSS a depășit pentru prima dată aceste granițe. De la Războiul din Coreea înapoi, URSS nu-și mai deplasase trupele dincolo de granițele imperiului.

Este momentul în care se încheie perioada „destinderii”. Ea începuse la sfârșitul anilor 1960, odată cu tentativa președintelui american Nixon și a liderului sovietic Brejnev de a limita pericolele escaladării conflictelor militare. Războiul din Indochina a alimentat cele mai multe îngrijorări, deoarece costa vieți omești și înghițea fonduri uriașe. Invazia din Cehoslovacia, din august 1968, a timorat îndeajuns Occidentul pentru a-l face să caute „să îmblânzească fiara”. Programul de înarmare sovietic își arăta rezultatele. La mai multe capitale, sovieticii erau

¹ *Ibidem*, pp. 77–78.

superiori Statelor Unite. Occidentul era și în defensivă diplomatică, nu numai militară. Războiul din Vietnam și retragerea americană din 1972 au fost un argument. În Europa s-a produs o schimbare a percepției relațiilor cu URSS în ceea ce privește Europa însăși. Willy Brandt a lansat în 1969 noua politică vest-germană pentru blocul sovietic, *Ostpolitik*, care a pornit de la recunoașterea situației de fapt. Căutarea unui compromis s-a tradus prin încheierea tratatului dintre URSS și RFG (1970), care echivala cu o recunoaștere a granițelor; părțile se obligau să nu recurgă la forță în relațiile dintre ele. Starea de beligeranță înceta. Odată reglate relațiile sale cu RFG, Kremlinul acceptă ca și celelalte state din bloc să urmeze aceiași pași. Polonia încheie și ea tratatul cu RFG, în urma vizitei lui Willy Brandt la Varșovia, în decembrie. Un an mai târziu, marile puteri garante încheie acordul cvadripartit privind Berlinul. În 1972, procesul, lansat odată cu venirea la putere a coaliției social-democrat-liberale la Bonn, se încheie prin semnarea tratatului dintre RFG și RDG. Cele două Germanii se recunosc reciproc. Curând, ambele devin membre ale ONU. Pentru URSS, chestiunea Europei era întâi de toate chestiunea Germaniei. Odată aceasta rezolvată, încheierea unui acord global pentru cooperare și securitate în Europa devenea prioritară. Reglementarea chestiunii germane este privită de Occident ca o concesie, o dovadă a voinței Kremlinului de a ajunge la o înțelegere. Intervine o relaxare între supraputeri.

În 1975, după mai mulți ani de negocieri, se desfășoară conferința de la Helsinki. La 1 august sunt semnate trei seturi de documente. Primul se referea la securitatea europeană, al doilea la relațiile economice comerciale și științifice, iar al treilea la libera circulație a oamenilor și ideilor și la drepturile omului. Acordurile consfințesc *de facto statu-quo* împărțirii în blocuri a Europei. Ceea ce a urmărit Kremlinul a fost recunoașterea cuceririlor sale teritoriale din 1939 în urma pactului Ribbentrop-Molotov și din

timpul campaniei Armatei Roșii din Europa Centrală și de Est, în 1944-1945. În 1975, șefii a 35 de state din Europa, la care se adaugă SUA și Canada (lipsește Albania și Andorra), au semnat un tratat care ar fi trebuit să instaureze o epocă de pace și încredere între cele două blocuri. *Realpolitik* s-a impus în dauna judecăților de ordin strategic. Episodul Helsinki a fost înțeles de URSS ca unul temporar, într-un plan mai vast de extindere a influenței sale.

A fost Helsinki un nou München? În 1938, Chamberlain și Daladier au semnat la München cu Hitler și Mussolini acorduri prin care au capitulat în fața pretențiilor Axei, sperând să aibă pace. Au renunțat sovieticii la presiunile asupra Occidentului după august 1975? Nicidecum. Doi ani mai târziu începe instalarea rachetelor SS 20 în inima Europei Centrale, la granița de vest a imperiului, de unde – pentru prima dată – acestea puteau atinge distrugător orice punct, Londra, Dublin, Lisabona sau Amsterdam. Liderii de la Kremlin considerau Occidentul în declin, în ultima fază a existenței sale. Acordurile pe care le-au semnat din 1944 până în 1989 cu Occidentul au avut rostul nu să aducă pacea, ci să slăbească Occidentul. Ele echivalau cu etape în vasta operație inițiată încă de Lenin de instaurare pretutindeni a regimurilor comuniste. Lipsa de reacție a Occidentului în august 1968 echivala cu acceptarea doctrinei Brejnev, a suveranității limitate. Acordurile de la Helsinki au consfințit împărțirea în blocuri a Europei, impenetrabilitatea Cortinei de Fier. Acceptarea pasivă a situației a fost citită în țările Pactului de la Varșovia ca o slăbiciune iremediabilă și ca o recunoaștere de fapt a legitimității regimurilor comuniste. Vladimir Bukovski scria: „Acordurile de la Helsinki conțineau în plus o concesie importantă din partea Occidentului: «recunoașterea imuabilității frontierelor de după război în Europa», adică *de facto* recunoașterea ocupației sovietice în Europa Centrală și legitimarea ei. Brejnev vedea în aceste acorduri cea mai mare reușită a sa. El i-a

spus unuia dintre adjuncții săi: «Dacă punem la punct Helsinki, putem muri liniștiți» [...]. Aceste acorduri erau paliativul unui tratat de pace inexistent în Europa de după război și consacrau cuceririle imperiului sovietic. [...] Comunismul mai avea de făcut doar o jumătate de pas până la dominarea lumii.»¹ Vladimir Bukovski considera „acea perioadă de destindere cea mai periculoasă pentru civilizația noastră”.²

Convingerea că Occidentul se afla în extincție era împărtășită în întregul bloc sovietic. Wojciech Jaruzelski, liderul polonez, nota în amintiri:

Helsinki [...]. Leonid Brejnev [...] părea unul dintre marii învingători ai acestui summit fără precedent ce reunea 35 de țări. Cu fața către un Occident pe care noi îl vedeam istovit de puteri (acuzarea lui Nixon, demisia lui Willy Brandt, moartea lui Pompidou), comunitatea socialistă părea la apogeul puterii și al unității. La doar șapte ani de la intervenția în Cehoslovacia, Moscova vedea recunoscută doctrina Brejnev (și, ca un corolar, suveranitatea limitată), inviolabilitatea frontierelor în Europa (și deci Ialta) și angajamentul de a vedea înlăurate piedicile la schimburile comerciale, tehnice și științifice.³

Dar iluziile Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa s-au destrămat relativ repede. Pentru sovietici, Helsinki a fost doar o etapă în planul de instalare a dominației lor. Odată ce cuceririle teritoriale din 1939 și 1945 au fost recunoscute de Occident, ei și-au considerat obiectivul atins și au pornit spre realizarea altora. Momentul Helsinki a însemnat pentru ei o mare

¹ Vladimir Bukovski, *Judecată la Moscova*, Ed. Albatros/Universal Dalsi, 1998, p. 423.

² *Ibidem*, p. 284.

³ Wojciech Jaruzelski, *Les Chaînes et le refuge. Mémoires*, Éditions J.-C. Lattès, 1992, p. 219.

victorie. Semnăturile liderilor occidentali pe documente, la 1 august 1975, au părut să confirme analizele lor după care Occidentul era slăbit. Doi ani mai târziu, în 1977, URSS anunță instalarea rachetelor SS 20 în Europa. Era ultimul tip de rachete sovietice, cu trei capete nucleare, purtate pe lansatoare mobile, cu o rază de 5 000 de kilometri. Până atunci, ele fuseseră amplasate exclusiv pe teritoriul URSS. De acum, urmau să amenințe, de pe teritoriile Germaniei de Est și Cehoslovaciei, orașele Occidentului, sistemele de apărare, rețelele de comunicații. Era începutul crizei „euromissilelor”, a eurorachetelor. Decizia sovietică unilaterală a anulat toate acordurile cu privire la securitatea continentului (Helsinki, CSCE), dar a încălcat și înțelegerile dintre SUA și URSS referitoare la SALT 1 (Strategic Arms Limitation Talks), semnate la Moscova în 1972, la 26 mai. SALT 1 expira în 1977, dar, la 24 noiembrie 1974, la întâlnirea dintre Leonid Brejnev și Gerald Ford de la Vladivostok, cei doi au convenit ca prevederile acordului SALT 1 să fie valabile până în 1985. În 1979, la 18 iunie, Brejnev și Carter semnează acordul SALT 2 la Viena. Decizia de instalare a rachetelor SS 20 și invadarea Afganistanului au însemnat sfârșitul destinderii. Senatul SUA nu a ratificat acest acord. Începea o nouă perioadă de „război rece”. O nouă cursă a înarmărilor este lansată sub noua președinție a lui Ronald Reagan, mult mai dispus decât predecesorii săi să înfrunte URSS.

Destinderea a creat un dezechilibru militar care amenința SUA. Acesta își avea începutul în perioada imediat următoare crizei rachetelor din Cuba. Până atunci, teritoriul URSS a fost amenințat de rachete aflate pe teritoriul Turciei, Italiei, Marii Britanii. Kennedy a promis demontarea lor, ca parte a înțelegerii cu Hrușciiov, în octombrie 1962. Ceea ce va face în 1963, ca schimb la demontarea rachetelor URSS pe cale de a fi instalate în Cuba. Concepția strategică americană s-a schimbat. De la ideea prezervării supremației nucleare și a unei riposte imediate

și generale asupra teritoriului URSS s-a trecut la ideea parității și a unei riposte graduale. Pe fondul slăbiciunii programului de înarmare american, cauzat de eșecul din Vietnam, de afacerea Watergate și de președinția defensivă a lui Jimmy Carter, URSS depășește treptat SUA și pe aliații săi la mai multe capitole. Senatul american reduce în anii 1970 cheltuielile de înarmare cu 35%. Dezechilibrul se instalează la mijlocul anilor 1970, fiind în favoarea URSS. Asta duce la o atitudine tot mai agresivă pe plan internațional, la o adevărată ofensivă în țările din Lumea a Treia. Decizia Kremlinului de a instala rachete SS 20 în inima Europei a plecat de la considerentul că Occidentul nu va riposta din cauza antiamericanismului său, a mișcărilor pacifiste și a unei opinii publice nefavorabile unei riposte. URSS instalează anual 50 de rachete SS 20, ajungând, în 1979, să aibă 441 de rachete (271 în Europa), cu 1 323 de ogive nucleare¹.

Amenințarea este prea serioasă.

Riposta se produce când, în decembrie 1979, statele membre NATO decid să accepte pe teritoriul lor rachetele Pershing 2 și rachete de croazieră, apte să atingă teritoriul sovietic. Orice atac asupra Europei Occidentale echivala cu distrugerea unor puncte strategice vitale ale URSS, chiar pe teritoriul propriu. Este un punct crucial. Occidentul iese din defensiva destinderii, are altă abordare a confruntării strategice cu URSS. Este rândul URSS să ia măsuri defensive, să pregătească o altă campanie de înarmare, costisitoare și dificil de realizat din cauza absenței unor tehnologii de nivelul celor occidentale. Asta nu împiedică însă invadarea Afganistanului. Expediția Armatei Roșii la sud de granița URSS, în afara blocului sovietic, a dus la radicalizarea Occidentului. Alegerea ca președinte a lui Ronald Reagan

¹ François Puaux, *La Politique internationale des années quatre-vingt de Reagan à Gorbatchev*, PUF, 1989, p. 53.

este și efectul creșterii tensiunilor cu URSS, a unui sentiment de temere a electoratului american față de ofensiva sovietică. În Marea Britanie, laburiștii, adepții dezarmării unilaterale, pierd puterea în favoarea Partidului Conservator, dirijat de Margaret Thatcher, adepta unei abordări ferme a relațiilor cu URSS. În octombrie 1982, coaliția social-democrat-liberală a lui Helmut Schmidt se destramă. În locul ei se instalează o coaliție creștin-democrat-liberală, condusă de Helmut Kohl. Coaliția câștigă alegerile din martie 1983. Kohl, spre deosebire de fostul cancelar Schmidt, este partizanul instalării rachetelor Pershing 2 pe teritoriul Germaniei de Vest. Climatul internațional s-a modificat semnificativ în numai câțiva ani. Destinderea este un capitol încheiat. Sfârșitul destinderii duce la revenirea la cursa înarmărilor, în condițiile în care economia URSS nu mai poate furniza resurse economice și tehnologice complexului militaro-industrial pentru a-l susține. Noua cursă a înarmărilor este fatală pentru blocul sovietic.

Unul dintre cei mai radicali adversari ai destinderii a fost, fără îndoială, Vladimir Bukovski. Concluziile sale asupra destinderii sunt negative:

[...] Să facem, așadar, bilanțul a cât a costat omenirea acest deceniu de destindere:

– dacă la sfârșitul anilor '60 se stabilise un echilibru relativ al armamentului strategic între Est și Vest, URSS a dobândit la sfârșitul anilor '70 supremația absolută;

– dacă, în cursul celor douăzeci de ani de după război, imperiul sovietic suferise o criză și se văzuse constrâns să zdrobească tulburările din Europa de Est (RDG, în 1953, Ungaria, în 1956, Cehoslovacia și Polonia, în 1968), deceniul de destindere asistase la stabilizarea lui;

– dacă, în aceeași perioadă, comunismul nu se extinsese decât în două state – Cuba și Vietnamul de Nord –, cei zece ani de

destindere au asistat la ștergerea de pe hartă a aproximativ o duzină de țări (Angola, Etiopia, Yemenul de Sud, Somalia, Mozambic, Laos, Cambodgia, Vietnamul de Sud, Birmania, Nicaragua), fără să mai vorbim de regimurile procomuniste din țări mai puțin cunoscute, cum ar fi Grenada, insulele Capului Verde și Madagascar, sau „mișcările de eliberare națională” care s-au activat în vreo zece țări (Salvador, Guatemala, Liban, Chile etc.). Cam vreo sută de milioane de oameni.

Însă rezultatul cel mai cumplit al destinderii a fost că a paralizat voința de a rezista în fața influenței comuniste în țările occidentale.¹

Pentru fostul disident, acordurile de la Helsinki au fost o capitulare a Occidentului. În fapt, putem să conchidem, destinderea a amânat cu zece ani criza finală a comunismului.

Lovitura de grație dată destinderii a venit însă de la Washington. În mesajul către națiune din 23 martie 1983, președintele Ronald Reagan lansează „inițiativa de apărare strategică” (SDI). Ea a constat în lansarea unui număr de sateliți în spațiul extraterestru și crearea unei rețele apte să identifice rachetele odată lansate, să le intercepteze și să le distrugă înainte de a atinge țintele. Sistemul era pur defensiv, înlocuind vechiul principiu al „echilibrului terorii”, care se baza pe descurajarea adversarului de a da prima lovitură, știind că va primi o ripostă la fel de devastatoare. Echilibrul terorii alimentase cursa înarmărilor. SDI avea avantajul că punea la adăpost SUA și făcea inutil efortul de decenii al sovieticilor pentru înarmare nucleară. Reacția la Moscova a fost puternică. Un om din interiorul aparatului, traducătorul lui Gorbaciov și al lui Șevardnadze în anii '80, scrie în memorii:

¹ Vladimir Bukovski, *op. cit.*, p. 281.

Obsesia complexului militar-științific-industrial sovietic și, cred, a majorității politicienilor și diplomaților sovietici referitoare la acea problemă era absolută [...]. Reacția sovietică a fost foarte emoțională și, deși erau multe de criticat referitor la planul Reagan, aceasta s-a făcut necugetat și neatent, pe un ton care friza isteria.¹

Logica după care se dezvoltase până atunci URSS se năruia. Înarmarea și programele de apărare intrau într-o nouă eră tehnologică. Chestiunea era dacă URSS se va dovedi capabilă să răspundă acestei sfidări. Ca în intervenția din Afganistan și în criza din Polonia, liderii de la Kremlin au fost puși, la începutul anilor '80, datorită SDI, în fața limitelor puterii lor.

Într-o carte apărută la sfârșitul anilor '70, disidentul Andrei Amalrik se întreba chiar în titlul cărții sale: „Va supraviețui URSS anului 1984?” Întrebarea lui le părea provocatoare la data apariției cărții chiar și celor care se arătau cei mai convinși de sfârșitul inevitabil al ultimului imperiu. Autorul s-a înșelat în profetia sa cu numai câțiva ani. Care au fost semnele nevăzute ale colapsului care se apropia? Întâi să vedem câteva date statistice. Cheltuielile militare ale URSS se cifrau la 17% din PIB, în vreme ce în SUA la numai 4,9% din PIB în 1980 și 5,7% în 1982. În cifre absolute, în 1980, URSS a cheltuit 252 miliarde de dolari, iar SUA 168 miliarde de dolari.²

Înarmarea URSS cerea resurse supradimensionate în raport cu posibilitățile economiei sovietice. Exigențele complexului militar-industrial cresc continuu, alocările din buget, de asemenea. Capacitatea economiei de a le satisface se diminuează

¹ Pavel Palazchenko, *My Years with Gorbachev and Shevardnadze. The Memoir of a Soviet Interpreter*, The Pennsylvania State University Press, 1997, pp. 55-56.

² Citat de J.-F. Revel, *op. cit.*, p. 99, după *International Herald Tribune*, 22 iulie 1982.

constant. Rata anuală de creștere a PIB se reduce la jumătate, de la 5,1%, în 1970, la 2,3%, zece ani mai târziu. Creșterea industrială, la fel, scade la jumătate după șocul petrolier din 1973, de la 8% la 4%. Productivitatea muncii scade de la 6,1%, în 1975, la 3,2%, în 1980. Recoltele de cereale ating doar în trei ani pragul a 200 milioane de tone (obiectivul fixat era de 240 milioane de tone). În perioada 1969-1984, în 15 ani deci, opt recolte sunt foarte proaste, iar celelalte fluctuează între 160 și 180 milioane de tone. Ceea ce a determinat masive importuri din SUA și Canada, precum și cheltuieli importante. Agricultură este problema numărul unu a economiei sovietice. Alături de armată, ea constituie prioritatea bugetară absolută a lui Brejnev. Anii '70 sunt fatali sistemului economic comunist. Acesta nu se poate adapta schimbărilor apărute în economia mondială.

Până în anii '60, URSS a cunoscut un progres constant: era perioada dezvoltării sale extensive. Când acest tip de dezvoltare și-a epuizat resursele, sistemul s-a blocat. Pentru a-l debloca, trebuiau realizate reforme nu numai economice (nici ele făcute), ci și în sistemul politic. Or, liderii de la Kremlin refuză să facă schimbările structurale necesare. Ei preferă să conserve dogmele vechi de decenii. Miezul problemei era rolul conducător al partidului (al aparatului său, de fapt), monopolul puterii, centralizarea deciziilor. Premierul Aleksei Kosîghin a încercat în anii '60 reforme timide. Dar ele ar fi însemnat demontarea cel puțin parțială a acestui mecanism. Tentativele sale au fost anihilate. Sensul oricărei reforme era micșorarea puterii nomenclaturii și a privilegiilor acesteia. Incapacitatea de a se adapta schimbărilor petrecute în economia mondială, la progresele tehnologice, a dus la imobilism. Această incapacitate nu era numai a regimului Brejnev, era a sistemului. El nu se putea reforma fără riscuri majore de a se autodistrage. După moartea lui Brejnev, survenită în noiembrie 1982, URSS va mai supraviețui aproape un deceniu.